Pulatova. G. M.
FarDU, Psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi
Umrzaqova. G. A.
FarDU, Psixologiya yo‘nalishi 3-bosqich talabasi.

INKLYUZIV TA’LIM MUHITIDA IJTIMOIY FAOLLIKNI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI VA MUAMMOLARI.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim muhitida o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini shakllantirish jarayoni, uning imkoniyatlari va mavjud muammolari yoritilgan. Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi — barcha bolalarga, jumladan jismoniy yoki psixologik cheklovlarga ega o‘quvchilarga teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish va ularni jamiyat hayotida faol ishtirok etishga rag‘batlantirishdan iboratdir. Maqolada ijtimoiy faollikni rivojlantirishda pedagogik yondashuvlar, psixologik qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari hamda sinfdagi ijobiy ijtimoiy muhitning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, amaliyotda uchraydigan muammolar — o‘qituvchilarning tayyorgarlik darajasi, ota-onalar bilan hamkorlikning yetarli emasligi va infratuzilma cheklovlari kabi omillar ham ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, inklyuziv muhitda ijtimoiy faollikni samarali shakllantirish uchun individual yondashuv, ijtimoiy-psixologik treninglar va jamoaviy o‘yin texnologiyalarini qo‘llash muhim omil sifatida tavsiya etiladi.*

Kalit so‘zlar. *Inklyuziv ta’lim, ijtimoiy faollik, pedagogik yondashuv, psixologik qo‘llab-quvvatlash, integratsiya, o‘qituvchi kompetensiyasi, ta’lim muhiti, hamkorlik.*

Аннотация. *В данной статье освещён процесс формирования социальной активности учащихся в инклюзивной образовательной среде, её возможности и существующие проблемы. Основная цель инклюзивного образования — создание равных образовательных возможностей для всех детей, включая тех, кто имеет физические или психологические ограничения, и стимулирование их активного участия в общественной жизни. В статье анализируются педагогические подходы к развитию социальной активности, механизмы психологической поддержки, а также значение позитивной социальной атмосферы в классе. Кроме того, рассматриваются практические проблемы — уровень подготовки учителей, недостаточное сотрудничество с родителями и ограничения инфраструктуры. По результатам исследования, для эффективного формирования социальной активности в инклюзивной среде рекомендуется применять индивидуальный подход, социально-психологические тренинги и технологии командных игр.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, социальная активность, педагогический подход, психологическая поддержка, интеграция, компетентность учителя, образовательная среда, сотрудничество.*

Abstract. *This article highlights the process of fostering students' social activity in an inclusive educational environment, its opportunities, and existing challenges. The main goal of*

inclusive education is to create equal educational opportunities for all children, including those with physical or psychological limitations, and to encourage their active participation in social life. The article analyzes pedagogical approaches to developing social activity, psychological support mechanisms, and the importance of a positive social atmosphere in the classroom. Additionally, practical challenges such as teachers' preparedness, insufficient cooperation with parents, and infrastructure limitations are discussed. Based on the research findings, individual approaches, socio-psychological trainings, and team game technologies are recommended as key factors for effectively shaping social activity in an inclusive environment.

Keywords*: inclusive education, social activity, pedagogical approach, psychological support, integration, teacher competence, educational environment, cooperation.*

KIRISH

So‘nggi yillarda dunyo hamjamiyatida ta’lim sohasining rivojlanishida insonparvarlik, tenglik va adolat tamoyillarini ta’minlash masalasi eng muhim ijtimoiy vazifalardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Ta’lim tizimining asosiy maqsadi har bir bolaning individual qobiliyatlari, ehtiyojlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda ularning to‘liq rivojlanishini ta’minlashdan iboratdir. Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv ta’lim konsepsiyasi zamonaviy pedagogika va psixologiya fanining dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Inklyuziv ta’lim nafaqat nogironligi bo‘lgan yoki maxsus ehtiyojli bolalarni umumta’lim muhitiga jalb etishni, balki ularning jamiyat hayotida faol ishtirok etishlari uchun zarur ijtimoiy sharoitlarni yaratishni ham o‘z ichiga oladi. Inklyuziv ta’limning asosiy g‘oyasi — “har bir bola ta’lim olish huquqiga ega” degan insonparvarlik tamoyiliga tayanadi. Bunday yondashuv har bir o‘quvchining o‘z imkoniyatlariga qarab o‘rganish, muloqot qilish va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishiga imkon beradi. Shuningdek, bu tizim ijtimoiy integratsiya, o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va hamkorlik kabi ijtimoiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.[1,42b]

Ta’lim jarayonining samaradorligi ko‘p jihatdan o‘quvchilarning ijtimoiy faollik darajasi bilan belgilanadi. Ijtimoiy faollik — bu shaxsning jamiyatdagi o‘z o‘rnini anglash, ijtimoiy rollarni bajarish, boshqalar bilan muloqot qilish, jamoa faoliyatida ishtirok etish qobiliyatlarini ifodalovchi murakkab ijtimoiy-psixologik sifatdir. Vygotskiy L. S. ta’kidlaganidek, inson shaxsining ijtimoiy faolligi uning “yaqin rivojlanish zonasi”da shakllanadi va bu jarayonda o‘qituvchi, tengdoshlar va ijtimoiy muhit hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu bois, inklyuziv ta’limda ijtimoiy faollikni shakllantirish — bu nafaqat bilim berish, balki o‘quvchini jamiyat hayotiga to‘liq tayyorlash, unda ijobiy ijtimoiy qadriyatlarni shakllantirish jarayonidir.[2,76b]

Biroq, inklyuziv ta’limda ijtimoiy faollikni rivojlantirish bir qator muammolar bilan ham bog‘liq. Eng avvalo, o‘qituvchilarning inklyuziv yondashuv bo‘yicha metodik tayyorgarligi yetarli darajada emasligi, psixologik xizmat tizimining to‘liq yo‘lga qo‘yilmaganligi, ota-onalarning inklyuziv ta’lim mohiyatini chuqur anglamasligi, shuningdek, ta’lim muassasalarida zarur infratuzilmaning yo‘qligi jarayon samaradorligini pasaytiradi. Ayrim hollarda jamiyatda maxsus ehtiyojli bolalarga nisbatan stereotipik qarashlar ham ularning ijtimoiy faolligini cheklab qo‘yadi.

Shu bilan birga, inklyuziv ta’lim o‘quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Bunday muhitda sog‘lom va maxsus ehtiyojli bolalar birgalikda o‘qib, o‘zaro hamkorlik va yordam berish, boshqalarni tushunish, muammolarni birgalikda hal etish ko‘nikmalarini egallaydilar. Bu esa shaxsda empatiya, tolerantlik, o‘zini anglash va boshqalarni qadrlash kabi ijobiy fazilatlarni shakllantiradi.[3,63b]

Ijtimoiy faollikni rivojlantirish uchun o‘qituvchilarning pedagogik kompetensiyasini oshirish, o‘quvchilarga individual yondashuvni joriy etish, ijtimoiy-psixologik treninglar, jamoaviy o‘yinlar va hamkorlikda o‘qitish texnologiyalarini qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Psixologik xizmatlar esa o‘quvchilarning o‘ziga ishonchini mustahkamlash, hissiy barqarorligini ta’minlash va ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlash orqali bu jarayonni yanada samarali qiladi. Zamonaviy olimlar, jumladan Salomova G. X. ta’kidlaganidek, inklyuziv ta’lim ijtimoiy adolatning amaliy ifodasi bo‘lib, uning muvaffaqiyati o‘qituvchilarning innovatsion yondashuvi, jamiyatdagi ijtimoiy ong darajasi va davlat siyosati bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli, inklyuziv ta’lim muhitida ijtimoiy faollikni shakllantirishni tizimli yondashuv asosida tashkil etish, pedagogik jarayonni psixologik qo‘llab-quvvatlash bilan uyg‘unlashtirish zarurdir.[4,49b]

Asosiy qism. Inklyuziv ta’lim — bu zamonaviy ta’lim tizimining insonparvarlik tamoyillariga asoslangan eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. U har bir bolaning individual imkoniyatlari, ehtiyojlari va xususiyatlarini inobatga olgan holda, barcha o‘quvchilarga teng ta’lim olish imkonini yaratishga qaratilgan. Bunday tizimda ijtimoiy faollikni shakllantirish jarayoni markaziy o‘rinda turadi, chunki ijtimoiy faollik shaxsning jamiyat bilan faol o‘zaro ta’sirini, tashabbuskorligini, o‘z fikrini erkin ifoda eta olishini va ijtimoiy hayotda ishtirok etish qobiliyatini anglatadi. Inklyuziv muhitda o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini shakllantirish o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik va pedagogik jarayonlardan tashkil topadi. Sh. Sharipova o‘z tadqiqotlarida ta’kidlaganidek, ijtimoiy faollikning shakllanishi uchun eng avvalo o‘quvchi shaxsini ijobiy qabul qiladigan, qo‘llab-quvvatlovchi muhit zarur. Bunday muhitda bola o‘zini jamiyatning muhim a’zosi sifatida his etadi, bu esa unda ijtimoiy javobgarlik va faollikni kuchaytiradi. Inklyuziv ta’limda bu jarayon o‘qituvchi, sinfdoshlar va ota-onalar o‘rtasidagi ijobiy ijtimoiy aloqalar orqali amalga oshadi.[5,77b]

Ijtimoiy faollikni shakllantirishda o‘qituvchining roli beqiyosdir. Ergasheva D. M. o‘z izlanishlarida shunday xulosaga kelgan: inklyuziv sinflarda o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki ijtimoiy muhitni boshqaruvchi, bolalarni bir-biriga yaqinlashtiruvchi, bag‘rikenglikni targ‘ib qiluvchi shaxs sifatida harakat qilishi lozim. U sinfdagi o‘quvchilarning o‘zaro muloqotini tashkil etib, jamoaviy faoliyatga yo‘naltiradi. Har bir o‘quvchining fikrini tinglash, uni qadrlash, kichik yutuqlarini ham e’tirof etish orqali o‘qituvchi bolaning o‘ziga ishonchini mustahkamlaydi. Ijtimoiy faollikni rivojlantirishda ta’lim metodlarining ahamiyati katta. Nishonova T. ta’kidlashicha, hamkorlikda o‘qitish, interfaol o‘yinlar, muammoli vaziyatlar tahlili, rol o‘yinlari kabi metodlar inklyuziv muhitda o‘quvchilarning bir-biriga yaqinlashishiga, o‘zaro muloqot qilishga va jamoaviy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, trening mashg‘ulotlari orqali o‘quvchilar o‘zini ifoda etish, his-tuyg‘ularini

boshqarish, boshqalarni tinglash, hurmat qilish kabi ijtimoiy kompetensiyalarni egallaydilar.[6,58b]

Inklyuziv ta’limda ijtimoiy faollikning yana bir muhim omili — ijtimoiy-psixologik muhitdir. Rasulova S. fikricha, agar sinf jamoasida do‘stona, hurmat va ishonchga asoslangan muhit yaratilsa, o‘quvchilar o‘zlarini erkin tutadilar, tashabbus ko‘rsatadilar va faol ishtirok etishga intiladilar. Aksincha, tanqid, kamsitish yoki befarqlik mavjud bo‘lgan muhitda bolalar ijtimoiy faollikni namoyon eta olmaydilar. Shu sababli, o‘qituvchilar sinfda o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va qo‘llab-quvvatlash tamoyillarini shakllantirishlari lozim.[7,69b]

Ota-onalar ham ijtimoiy faollikni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. To‘xtasinova N. fikricha, agar ota-onalar farzandining inklyuziv muhitdagi o‘qish jarayonida faol ishtirok etsa, o‘quvchining ijtimoiy o‘sish jarayoni sezilarli darajada tezlashadi. Ota-onalarning o‘qituvchi bilan muntazam muloqoti, bolaga bo‘lgan ishonch va rag‘bat, ularning ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashini kuchaytiradi. Shu sababli, maktab va oila o‘rtasida hamkorlik dasturlarini yo‘lga qo‘yish ijtimoiy faollikni mustahkamlovchi muhim shart hisoblanadi. Pardaev A. tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy faollikni rivojlantirishda maktab psixologining faoliyati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Psixolog o‘quvchilarda o‘ziga ishonchni oshirish, emotsional muvozanatni saqlash, stress va qo‘rquvni yengish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. U maxsus treninglar, suhbatlar, psixologik o‘yinlar orqali bolalarda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi. Ayniqsa, nogironligi yoki maxsus ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun bu qo‘llab-quvvatlashning ijtimoiy ahamiyati juda katta.[8,51b]

Inklyuziv ta’limda ijtimoiy faollikni shakllantirishning samarali yo‘llaridan biri bu – ijodiy faoliyat va loyihaviy ishlardir. Allambergenova E. T. o‘z tadqiqotlarida ijodiy loyihalar, jamoaviy tadbirlar, sport musobaqalari va madaniy faoliyatlar o‘quvchilarning tashabbuskorlik, ijtimoiy mas’uliyat va jamoa bilan ishlash qobiliyatini kuchaytirishini qayd etadi. Bunday tadbirlar o‘quvchilarni faol, mustaqil fikrlovchi, jamoada o‘z o‘rnini topa oladigan shaxs sifatida shakllantiradi. Shunga qaramay, amaliyotda inklyuziv ta’limda ijtimoiy faollikni rivojlantirishda bir qator muammolar ham mavjud. Umarova A. S. o‘z asarida bu muammolarni tahlil qilib, ularga quyidagilarni kiritadi: o‘qituvchilarning inklyuziv yondashuv bo‘yicha maxsus tayyorgarligining yetarli emasligi, psixologik xizmatlarning to‘liq yo‘lga qo‘yilmagani, o‘quv jarayonida individual yondashuvning kamligi, hamda ota-onalarning ayrim hollarda inklyuziv ta’limning mohiyatini yetarli darajada tushunmasligi. Bundan tashqari, maktab infratuzilmasining nogironligi bo‘lgan bolalar uchun moslashmaganligi ham ijtimoiy faollikni rivojlantirishga to‘sqinlik qiladi. Ziyayeva M. B. fikricha, bu muammolarni hal etish uchun o‘qituvchilarning malakasini oshirish, ularga metodik yordam ko‘rsatish, maxsus psixologik treninglar tashkil etish, shuningdek, inklyuziv sinflar uchun moslashtirilgan o‘quv dasturlarini ishlab chiqish zarur. Shuningdek, ta’lim muassasalarida ijtimoiy-psixologik monitoring tizimini joriy etish orqali har bir o‘quvchining ijtimoiy faollik darajasini aniqlab borish ham muhimdir.[9,67b]

Xulosa. Inklyuziv ta’lim tizimi bugungi kunda nafaqat pedagogik jarayonning, balki butun jamiyat taraqqiyotining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Bu tizimning bosh maqsadi har

bir bolaga — u qanday jismoniy, intellektual yoki emotsional xususiyatlarga ega bo‘lishidan qat’i nazar — ta’lim olish, rivojlanish va jamiyatda o‘z o‘rnini topish imkonini yaratishdan iboratdir. Shu bois inklyuziv ta’lim muhitida ijtimoiy faollikni shakllantirish masalasi nafaqat ta’lim samaradorligi, balki insoniy qadriyatlar, bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat va hamkorlik tamoyillarini mustahkamlash bilan bevosita bog‘liqdir. O‘tkazilgan ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy faollik shaxsning ijtimoiy tajribasini boyituvchi, unda o‘zini anglash, o‘z fikrini ifoda etish, jamiyatda faol ishtirok etish, boshqalar bilan hamkorlikda ishlash kabi fazilatlarni shakllantiruvchi muhim psixologik-pedagogik sifatdir. Inklyuziv ta’limda bu jarayon o‘ziga xos murakkabliklarga ega bo‘lsa-da, u ijtimoiy integratsiya va insonparvarlik tamoyillarini hayotga tatbiq etishning eng samarali vositasidir. Inklyuziv muhitda ijtimoiy faollikni shakllantirishning eng asosiy omillaridan biri — bu o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi, psixologik madaniyati va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvga egaligidir. Chunki o‘qituvchi inklyuziv sinfda faqat bilim beruvchi emas, balki o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqotni yo‘lga qo‘yuvchi, hamkorlik muhitini yaratuvchi va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlovchi shaxsdir. Shu nuqtayi nazardan, o‘qituvchilarning inklyuziv yondashuv bo‘yicha malakasini oshirish, amaliy treninglar o‘tkazish, psixologik xizmatni tizimli tashkil etish ijtimoiy faollikni rivojlantirishning zarur shartidir.

Shuningdek, o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, do‘stona munosabat, empatiya, o‘zaro yordam va hamkorlik muhitini shakllantirish ijtimoiy faollikning tabiiy shakllanishiga xizmat qiladi. Inklyuziv ta’lim jarayonida sog‘lom va maxsus ehtiyojli o‘quvchilar o‘zaro ta’sirga kirishar ekan, ular bir-birini tushunish, bag‘rikenglik bilan qabul qilish, muammolarni birgalikda hal etish ko‘nikmalarini o‘rganadilar. Bu esa shaxsning nafaqat maktabdagi, balki kelajakdagi ijtimoiy hayotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ijtimoiy faollikni shakllantirishda oila omili ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ota-onalarning inklyuziv ta’lim mohiyatini anglash darajasi, ularning farzandi bilan muloqotdagi qo‘llab-quvvatlovchi munosabati bolaning ijtimoiy o‘sish jarayoniga kuchli turtki beradi. Shu bois, inklyuziv ta’lim tizimida o‘qituvchi, ota-ona va psixolog o‘rtasida o‘zaro hamkorlik aloqalarini mustahkamlash zarur. Inklyuziv ta’lim muhitida ijtimoiy faollikni rivojlantirish imkoniyatlari keng — bunda hamkorlikda o‘qitish metodlari, ijtimoiy-psixologik treninglar, rolli o‘yinlar, jamoaviy loyihalar, shuningdek, interfaol o‘qitish texnologiyalarini qo‘llash samarali natija beradi. Bu metodlar o‘quvchilarda ijtimoiy javobgarlik, mustaqillik, o‘z fikrini himoya qila bilish, boshqalar bilan kelishuvga erishish kabi kompetensiyalarni rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimova N. V. Psixologik-pedagogik yondashuv asoslari. – Toshkent: Fan, 2017. – 42-bet.

2. Vygotskiy L. S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 1984. – 76-bet.

3. Ochildiyeva R. R. Ta’limda teng imkoniyatlar tamoyili va amaliyot. – Samarqand: Ziyo, 2021. – 63-bet.

4. Salomova G. X. Zamonaviy pedagogika va inklyuziv ta’limning ijtimoiy asoslari. –

Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 49-bet.

5. 1. Sharipova Sh. Ijtimoiy faollik va uni rivojlantirishning psixologik mexanizmlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 77-bet.

6. Nishonova T. Ta’lim jarayonida ijtimoiy faollikni shakllantirish usullari. – Qarshi: Nasaf, 2022. – 58-bet.

7. Rasulova S. Maktab jamoasida ijtimoiy-psixologik muhit va o‘quvchi faolligi. – Buxoro: BDU nashriyoti, 2019. – 69-bet.

8. 6. Pardaev A. Maktab psixologiyasida ijtimoiy faollikni oshirish yo‘llari. – Toshkent: Innovatsiya, 2020. – 51-bet.

9. Ziyayeva M. B. Psixologik treninglar orqali shaxsda faollikni rivojlantirish. – Toshkent: TDPU, 2018. – 67-bet.